

Oraties als barometer

Over specifieke vakkennis in de Moderne Nederlandse letterkunde¹

Ralf Grüttemeier

IN 57 (2): 145–160

DOI: 10.5117/IN2019.2.003.GRÜT

Abstract

While Dutch literary studies are in a critical situation according to many, this is less often heard with regard to Dutch linguistics. Against this background, the article analyses recent inaugural lectures of Dutch literary scholars (from the Netherlands and from Germany) with regard to types of knowledge-production that can be taken from these lectures. It turns out that the accumulation of specific disciplinary knowledge does not seem to be the dominant programme of literary studies of modern Dutch literature in the Netherlands.

Keywords: inaugural lectures, literary studies, scientific knowledge, comparison Netherlands-Germany

Ruim anderhalf jaar geleden, op 8 december 2017 hield de nieuwe hoogleraar Nederlandse taalkunde in Leiden, Sjef Barbiers, zijn inaugurele rede: 'De zonnige toekomst van de Nederlandse taalkunde'. Een titel die bepaald niet van relativisme kan worden beticht. Mijn eerste gedachte was: een dergelijke titel lijkt mij in de eenentwintigste eeuw ondenkbaar voor de oratie van een hoogleraar Nederlandse letterkunde in Nederland. En de tweede: als dat zo is, waar ligt dat dan mogelijk aan? Met als derde: hoe verhoudt zich de Duitstalige letterkundige neerlandistiek tot een en ander? Die drie aspecten zullen in het onderhavige artikel worden besproken.

Over de feiten kan ik kort zijn. Inderdaad komt geen titel in de buurt van Barbiers optimisme wanneer men kijkt naar de zes inaugurele redes van de

op dit moment in functie zijnde hoogleraren in Nederland met Moderne Nederlandse literatuur in hun leeropdracht:

- Anja de Feijter (1996): ‘Het boek slaat haar ogen op. Overwegingen bij esthetische autonomie’
- Thomas Vaessens (2006): ‘Het boek was beter. Literatuur tussen autonomie en massificatie’
- Jos Joosten (2007): ‘Niet wat de criticus moet, maar wat hij doet. De relatie tussen neerlandistiek en literatuurkritiek’
- Geert Buelens (2009): ‘In de wereld’
- Yra van Dijk (2014): ‘Fanfare uit de toekomst. Tussen techniek, media en literatuur’
- Mathijs Sanders (2018): ‘Het land dat ons wacht. Nederlandse literatuur in Europees perspectief’

Laat ik, voor ik nader naar de oraties ga kijken, eerst nog enkele opmerkingen plaatsen bij de tekstsoort en de opzet van dit onderzoek. Een systematisch onderzoek naar de geschiedenis van oraties is er nog niet. De conventies en normen ervan vertonen verschillen in veel opzichten, zowel historisch, institutioneel, regionaal als ook qua wetenschapsdiscipline: in sommige landen wordt niet structureel georeerd (bijvoorbeeld in België), soms kan een oratie deel uitmaken van het verlenen van een academische graad (bijvoorbeeld in Duitsland), en na de zestiger jaren lijkt het aantal oraties in sommige landen (bijvoorbeeld in Oostenrijk) sterk te zijn afgenomen: de universiteit Wenen bijvoorbeeld gaf in 2005 nadrukkelijk te kennen een ‘Wiederbelebung’ – wellicht te vertalen met ‘reanimatie’ – van deze traditie wenselijk te achten (Assinger, Grabenweger & Pelz, 2019, p. 7). Daar komt bij dat oraties in grote mate bepaald zijn door impliciete kennis over de praktijk ervan. De omschrijvingen die men op de homepages van Nederlandse universiteiten kan vinden, zijn dan ook vaag. Zo karakteriseert de Rijksuniversiteit Groningen de oratie als ‘een openbare rede gehouden door een nieuwbenoemde hoogleraar [...] die in principe ook voor niet-vakgenoten goed te begrijpen is’ en op de homepage van de UvA staat: ‘in de oraties van UvA-hoogleraren lees je over de laatste stand van zaken in allerlei vakgebieden. Ook blikken hoogleraren in hun oratie vooruit naar de toekomst.’²

Er is echter een aantal gemeenschappelijke aspecten dat uit recent onderzoek naar oraties in Frankrijk (Waquet, 2010), Duitsland (Dehrmann, 2013) en Oostenrijk (Assinger, Grabenweger & Pelz, 2019) kan worden afgeleid. Afgaande op het genoemde onderzoek, bevat de prototypische oratie met name een schets en de doelen van een eigen onderzoekslijn van de

nieuwe hoogleraar (Assinger, Grabenweger & Pelz, 2019, p. 9). Dat gaat vaak gepaard met een programmatische dimensie, wat oraties bijzonder interessant maakt voor een vraagstelling als in het onderhavige stuk:

Antrittsvorlesungen sind auch deshalb wichtige Quellen für universitäts-, fach- und wissenschaftshistorische Untersuchungen, weil sie oftmals von den Vortragenden dazu genutzt wurden, die zeitgenössische Positionierung ihres Faches mit ihren programmatischen, fachpolitischen und gelegentlich auch allgemeinpolitischen Implikationen zu thematisieren. (Assinger, Grabenweger & Pelz, 2019, p. 12)³

Op deze manier zal de oratie ook in het onderhavige onderzoek worden gebruikt. Meer specifiek gaat het mij om een abstractieniveau dat boven concrete disciplinaire theorieën en methodes staat: in het vervolg zal worden geprobeerd om uit de oraties de daarachter of daarboven liggende ideeën over de praktijk van wetenschap te achterhalen. Alleen op dit niveau van de wetenschapsopvattingen lijkt mij een vergelijking tussen taal- en letterkunde alsmede tussen concurrerende methodes en theorieën zinvol.

Om de respectievelijke modellen van kennisproductie te achterhalen, zal ik eerst naar de argumenten kijken die Barbiere voor zijn in de titel vervatte diagnose geeft (1.), om daarna te onderzoeken in hoeverre die gerelateerd kunnen worden aan de hierboven genoemde zes letterkundige oraties (2.). Aansluitend zullen met dezelfde bril op letterkundige oraties uit de Duitstalige neerlandistiek worden besproken (3.), om te eindigen met wat uit een en ander volgt voor toekomstig onderzoek (4.).

Om misverstanden te vermijden, is het zinvol om hier meteen aan toe te voegen dat een dergelijk onderzoek uiteraard *niet* kan dienen om de onderzoekspraktijk van de afzonderlijke hoogleraren te karakteriseren. Daarvoor zou men aan de oratie voorafgaande en daaropvolgende publicaties moeten onderzoeken, en hoe die zich tot de oratie verhouden – wat mij overigens ook interessant lijkt, zeker om eventuele veranderingen in historisch opzicht van de onderzoekers in kwestie te achterhalen. Mijn doel is echter algemener en tevens beperkter van aard: het gaat erom aan de hand van één specifieke wetenschappelijke vorm van de academische praktijk, de oratie, een vergelijking qua soorten kennisproductie tussen taal- en letterkunde mogelijk te maken, én tussen nationale en internationale onderzoekspraktijken in de neerlandistische literatuurwetenschap. Het doel van dit artikel is dus slechts om voorlopige aannames voor vervolgonderzoek te genereren. Want niet alleen zijn oraties in Nederland in internationale vergelijking een nog veel te weinig gebruikt instrument voor

wetenschapshistorisch onderzoek (zie boven). Ook meer in het algemeen is er in de neerlandistiek nog relatief weinig historisch geïnformeerd onderzoek naar praktijken van kennisproductie en naar criteria voor kwaliteitsoordelen (Grüttemeier, 2014; Van Kalmthout & Zuidervaart, 2015), al dan niet onder verwerking van bibliometrische gegevens (Van Leeuwen, 2013).

1 De zonnige toekomst van de Nederlandse taalkunde

De inschatting van Barbiers over de staat en de toekomst van de Nederlandse taalkunde is gebaseerd op twee randvoorwaarden. Ten eerste schuift hij naar voren de ongeëvenaarde digitale en systematische ontsluiting van zijn object van onderzoek, de Nederlandse taal:

Nergens ter wereld bestaan van een taal en zijn dialecten zulke omvangrijke, gevarieerde, goed toegankelijke diachrone en synchrone digitale dataverzamelingen, systematische beschrijvingen en taalatlassen, ingebed in een digitale infrastructuur voor de geesteswetenschappen. (Barbiers, 2017, p. 10)

Ten tweede acht Barbiers ook de organisatie van de Nederlandse taalkunde in de Landelijke Onderzoeksschool ‘internationaal volstrekt uniek’, om vervolgens te concluderen: ‘Alle voorwaarden zijn kortom aanwezig om de Nederlandse taal een centrale rol te laten spelen bij het verder ontsluiten van het taalsysteem.’ (Barbiers, 2017, p. 10).

Dat laatste aspect brengt de lezer van de voorwaarden naar de kern van Barbiers’ visie op zijn discipline. Het ‘ontsluieren van het taalsysteem’ impliceert daarbij de drie voor zijn diagnose cruciale activiteiten. Ten eerste is in de ogen van Barbiers taalkunde in het algemeen en syntaxis in het bijzonder comparatistisch van aard:

Door diepgaande analyse van zinspatronen in één taal en vergelijking van die patronen in andere talen gaan we ontdekken welke patronen alle talen met elkaar gemeenschappelijk hebben. (Barbiers, 2017, p. 4)

Alleen door vergelijking van talen kan men immers achterhalen wat oppervlakteverschijnselen en wat dieptestructuren zijn, wat specifiek voor een bepaalde taal is en wat verwijst naar het taalvermogen van de mens in het algemeen. Daar komt, ten tweede, bij dat die vergelijkende bestudering van taalfenomenen volgens Barbiers niet gewoon een vrolijk erop

los vergelijken kan zijn, maar altijd op basis van theoretisch of anderszins gefundeerde zoeklichten dient plaats te vinden, want:

[...] zonder deze hypothesen zien we de interessantste verschijnselen [...] gemakkelijk over het hoofd en als we ze al zien hebben ze geen betekenis in het grotere geheel. (Barbiers, 2017, p. 8)

Barbiers denkt dan bijvoorbeeld aan de *Universal Base Hypothesis*, de hypothese dat in *alle* talen de zinsbouw op een abstract niveau hetzelfde is (Barbiers, 2017, p. 7). Zoals dat ‘grotere geheel’ en de voorbeeld-hypothese reeds suggereren, gaat het Barbiers, ten derde, om onderzoek binnen een geëxpliceerd theoretisch kader en gerelateerd aan bestaand onderzoek binnen dat kader, men zou globaal kunnen zeggen: in het voetspoor van Chomsky. Binnen dat kader wil hij achterhalen ‘hoe de menselijke taal in elkaar zit’ om zo bij te dragen tot de verdere ontwikkeling of aanpassing van ‘een model van menselijke taal dat kan verklaren hoe het mogelijk is dat elk kind elke moedertaal spelenderwijs kan leren’ (Barbiers, 2017, p. 4). De relevantie van het overkoepelende doel – een empirisch en theoretisch gefundeerd model van de menselijke taal – is daarbij net zo evident als de relevantie van iedere afzonderlijke taalkundige bijdrage binnen dat collectieve werk van de discipline. In mijn woorden: uitbreiding, bijstelling, of wellicht ook verwerping van andere bijdragen aan dat model, waardoor idealiter ieder taalkundig onderzoek deel uitmaakt van een gemeenschappelijke accumulerende verwerving van kennis binnen de discipline. Omdat de Nederlandse taalkunde aan al die voorwaarden en praktijken van kennisproductie voldoet, karakteriseert Barbiers haar toekomst als zonnig.

Wat is van die voorwaarden en praktijken nu terug te vinden in de oraties van letterkundigen in Nederland?

2 Twee types onderzoek binnen de Nederlandse letterkunde

Wie met de bril van Barbiers op naar de letterkundige oraties kijkt, ontwaart al gauw verwante onderzoekspraktijken. Zo karakteriseert bijvoorbeeld Jos Joosten zijn eigen werk als gericht op het blootleggen van onderliggende structuren van letterkundige fenomenen, binnen het kader van de theorie van Bourdieu: ‘De wetenschapper [...] legt de *processen* bloot die leiden tot een bepaald waarheidsconcept in een bepaald tijdsgewricht.’ (Joosten,

2007, p. 12). Daarbij is Joosten zich ervan bewust dat deze kennis altijd theoretisch is gestuurd, waardoor er geen sprake kan zijn van iets als 'onpartijdige objectiviteit', maar dat is eerder een wetenschapstheoretisch terzijde in zijn oratie. Waar het hem in de kern om gaat, is een scheiding aan te brengen tussen enerzijds de op basis van wetenschappelijk bekritiseerbare theorieën werkende wetenschapper en anderzijds de over literatuur oordelende criticus: 'De literatuurwetenschapper moet zich dan ook niet bezighouden met wat de criticus *moet*, maar met wat de criticus *doet*.' (Joosten, 2007, p. 14). Met andere woorden, de taak van de literatuurwetenschapper is de beschrijving en verklaring van het gedrag van critici; zijn of haar taak is *niet* het beoordelen van critici op basis van bepaalde normatieve literaturopvattingen. De bouwsteen die Joosten aan de kennisproductie van zijn discipline wil bijdragen, is een geschiedenis van de literatuurkritiek in Nederland 1945-2005, gebaseerd op onder andere onderzoeksresultaten van een NWO-project in het verlengde van zijn oratie dat door hem tussen 2008 en 2012 werd geleid (Joosten, 2007, p. 23).

Ook de oratie van Mathijs Sanders vertoont duidelijk parallellen met de criteria van Barbiers. Sanders' programma is eveneens gebaseerd op theoretische modellen die het genereren van hypothesen ter verklaring van de onderzochte fenomenen mogelijk maken:

Vertaalwetenschap, *Rezeptionsforschung*, *histoire croisée*, *cultural transfer studies* en systeemtheorie hebben bijgedragen aan de ontwikkeling van theoretische concepten en methoden waarmee dat onderzoek gediend is, omdat zij een interpretatief zoeklicht bieden op veelal complex bronnenmateriaal en nieuwe hypothesen mogelijk maken. (Sanders, 2018, p. 12)

Binnen dit theoretisch kader onderzoekt Sanders de vraag welke functies buitenlandse literaire teksten in de repertoires van Nederlandse critici en schrijvers hadden (Sanders, 2018, p. 15). Zijn onderzoek zal zich dan ook niet in de eerste plaats richten op Nederlandse literatuur, maar op 'literatuur in Nederland' in haar institutionele context (Sanders, 2018, p. 12). Binnen het zonet geschetste kader bouwt Sanders voort op theoretisch en empirisch werk van voorgangers waardoor ook zijn onderzoek als accumulerend kan worden gekarakteriseerd.

De parallellen met het plaatje dat we bij Barbiers hebben aangetroffen, kunnen bij deze twee oraties voor een groot deel ook op het terrein van de *voorwaarden* worden doorgetrokken, met name wat betreft het prijzen van de vergevorderde staat van gedigitaliseerd onderzoeksmateriaal in Nederland. In de letterkunde moet men dan vooral aan *delpher* (www.delpher.nl)

delpher.nl) en aan de DBNL (www.dbnl.org) denken. Volgens Sanders worden pas door die dataverzamelingen het ‘onderzoek van onderop’ en de ‘duik in het bronnenmateriaal’ mogelijk die hem ter beantwoording van zijn vraagstelling onmisbaar lijken (Sanders, 2018, p. 18v.). Bij Joosten bleef dat aspect in 2007 nog impliciet, al is het evident hoe fundamenteel voor zijn type onderzoek de digitale beschikbaarheid van een groot en representatief aantal recensies is op een site als LiteRom (www.literom.nbdbibliion.nl), een bron waar onder andere de germanisten de neerlandici om benijden. Het vergelijkende speelt in beide oraties geen al te prominente rol, al loopt het op de achtergrond bij beiden mee, zoals de ondertitel ‘Nederlandse literatuur in Europees perspectief’ bij Sanders en de verwijzingen naar internationaal onderzoek naar literatuurkritiek bij Joosten (2007, p. 19vv.) aangeven.

Zelfs de positieve kijk op de eigen discipline valt bij Joosten te ontwaren, wanneer hij het erover heeft dat we als letterkundige neerlandici ‘natuurlijk wel degelijk kunnen bogen op een enorme expertise: niet alleen tekst-analytisch, maar ook historisch en zeker ook systeemtheoretisch’ (Joosten, 2007, p. 23). Wie echter in Joostens ‘natuurlijk wel degelijk’ reeds nattigheid meent te voelen, heeft het bij het juiste eind: Joosten gebruikt die enorme expertise dan ook niet om een zonnige toekomst te voorspellen, maar eerder als basis voor een therapeutische oproep. Hij constateert namelijk dat literatuurwetenschappers – inclusief hijzelf in het verleden in een gemeenschappelijk stuk met Thomas Vaessens – ‘te veel geneigd zijn om hun eigen specifieke vakkennis te onderschatten’ (ibid.) en eindigt vervolgens met de constatering dat de letterkundige neerlandistiek ‘meer zelfvertrouwen’ kan gebruiken.

Wanneer men naar de overige oraties in mijn corpus kijkt, dan lijkt mij de kernoorzaak van het onderschatten van specifieke vakkennis echter niet zo zeer een kwestie van gebrek aan zelfvertrouwen. In het vervolg zal ik betogen dat de oorzaak eerder ligt in het feit dat het veel literatuurwetenschappers in hun onderzoek de laatste decennia te weinig om het genereren van ‘specifieke vakkennis’ *zelf* te doen is geweest, althans niet in de zin van de *accumulatie* van kennis die voortbouwt op bestaande inzichten van een discipline binnen een bepaald theoretisch kader. In plaats van een dergelijke collectieve, al dan niet door hypothesen gestuurde productie van disciplinaire kennis lijkt eerder iets te zijn gekomen wat ik voorlopig zou willen omschrijven als individuele positionering binnen het veld van de literatuurwetenschap.

De oratie van Anja de Feijter kan men als exemplarisch beschouwen voor dit andere type oraties. De uitbreiding van ‘specifieke vakkennis’

speelt in haar betoog geen rol, althans geen expliciete. De kern van dat betoog is veeleer een pleidooi voor een bepaalde opvatting van autonomie bij de interpretatie van teksten:

Ik wil in de loop van dit betoog voor twee zaken pleiten. Ten eerste wil ik de waarde en noodzaak van de observaties die bij een autonomistische lezing in engere zin niet aan bod zouden kunnen komen, verdedigen en ten tweede wil ik desondanks de waarde en noodzaak van het begrip autonomie verdedigen. Ik wil kortom ondanks alle problemen die aan het gebruik van het begrip zijn gaan kleven, een pleidooi voeren voor het behouden van het begrip autonomie. (De Feijter, 1996, p. 10v.)

Om met Joosten te spreken: dit komt neer op een pleidooi voor wat de academische literatuurbeschouwer *moet*. Het pleidooi wordt er niet minder normatief om wanneer het wordt gelegitimeerd met aanhalingen van iemand als Roman Jakobson met wie De Feijter (1996, p. 31) in grote lijnen haar kunstopvatting deelt: ‘Kunst wordt gekenmerkt door dubbelheid van referentie, kunst verwijst naar zichzelf en naar de realiteit’. Deze normatieve wezensbepaling van wat kunst is, doelt dan ook in laatste instantie op een legitimatie van de eigen interpretatieve praktijk:

Ik hoop dat ik [...] een overtuigend pleidooi voor autonomie heb kunnen leveren. Ik zal mij hier in Nijmegen verder wijden aan argumenten in dezelfde zin die zijn ontleend aan de analyse van de moderne Nederlandse literatuur, zodat ik er niet met lege handen bij hoef te staan, wanneer de boeken heur ogen opslaan. (De Feijter, 1996, p. 31)

Het gaat De Feijter dus niet om het verder ontwikkelen van een toetsbaar theoretisch model of om het corrigeren, aanvullen of bevestigen van interpretaties van Lucebert of andere auteurs. Het gaat haar uiteindelijk om het naar voren schuiven van haar opvatting over autonomie. Dat is ook in haar retorica te zien – een retorica van de individuele wens die duidelijk afsteekt tegen de hierboven geschetste argumentaties die op hypothesen en intersubjectieve resultaten mikken:

Ik zou namelijk ook met betrekking tot de literatuur waarvoor Oversteegen de ergocentrische benadering dan wel passend en geslaagd acht, zo graag evenzeer de mogelijkheid willen behouden om de tekst wel uit te komen en het verband met de werkelijkheid te leggen of te herstellen. (De Feijter, 1996, p. 15)

Een vergelijkbare tendens tot individuele positionering valt ook in de oratie van Thomas Vaessens te bespeuren. Bij het beantwoorden van de cultuurhistorische vraag: 'hoe verhoudt de kunstenaar zich tot de samenleving?' (Vaessens, 2006, p. 21) voor de tijd ná 1945 blijkt namelijk dat Vaessens duidelijke ideeën heeft over hoe de kunstenaar dat vooral níet zou moeten doen. Zo spreekt Vaessens (2006, p. 13) bijvoorbeeld van de 'verwording van het idee van literaire autonomie' wanneer het gaat om opvattingen in het verlengde van *new criticism* en *Merlyn* die de tekst als autonoom geheel beschouwen. Door dergelijke opvattingen wordt de 'kloof tussen literatuur en leven' er niet kleiner op (ibid.) constateert Vaessens, terwijl dat juist is waar het hem om gaat. Dat blijkt ook wanneer hij van een 'drama' met betrekking tot het eigen tijdsgewricht spreekt waarop door J.J. Voskuil en diens roman *Bij nader inzien* werd gepreludeerd: 'En dat is het drama van Maarten Koning, van Voskuil, van de eind twintigste-eeuwse schrijver: zij zijn gevangen tussen autonomie en massificatie.' (Vaessens, 2006, p. 20). Het gaat dus ook Vaessens blijkbaar niet primair om het aanscherpen, corrigeren etc. van het vigerende cultuurhistorische plaatje onder systematische verwerking van bestaand onderzoek (Vaessens, 2006, p. 7v.), maar eerder om een literatuurwetenschappelijk gefundeerde positiebepaling.

Dezelfde prioriteit qua individuele positionering valt ook in de oratie van Yra van Dijk te traceren. Daarin benadert zij *Eline Vere* van Louis Couperus op een nieuwe manier: 'Ik zal *Eline Vere* vandaag lezen als een nieuwe media roman.' (Van Dijk, 2014, p. 3). Dit poneren van een bepaalde leeswijze komt daarbij niet voort uit specifieke onderzoeksproblemen die zij in haar oratie hoopt te kunnen oplossen, noch met betrekking tot de bestaande interpretaties van *Eline Vere* (daar wordt niet over gerept), noch met betrekking tot het door haar gekozen methodisch-theoretisch mediakader in het verlengde van Gitelman en Stiegler. In principe kan volgens haar een dergelijke leeswijze op iedere roman worden toegepast: 'er waren altijd al nieuwe media – ook in 1888' (Van Dijk, 2014, p. 3). In het geval van *Eline Vere* waren die media zelfs niet bepaald prominent, zoals Van Dijk (2014, p. 4) aan het begin van haar lezing stelt: '*Eline Vere* zal u niet direct zijn bijgebleven als een nieuwe media roman'. Het gaat Van Dijk blijkbaar niet om een corrigerende of aanvullende bijdrage aan de stand van kennis in haar discipline, maar in eerste instantie om het bepalen van haar visie op de eigen tijd en haar positie daarin:

Mijn doel vandaag was dan ook om Couperus' roman te lezen als een manier van denken over de existentiële vraag hoe we ons verhouden tot de dingen van

de wereld. Het antwoord dat we vinden is een antwoord op de vraag ‘wie zijn wij’ eerder dan ‘wie was Eline Vere?’ (Van Dijk, 2014, p. 8)

Met andere woorden: de oratie mikt primair op een individuele positionering van een wetenschapster met behulp van haar discipline, niet op de uitbreiding of correctie van specifieke vakkennis.

De oratie van Geert Buelens ten slotte neemt tegen de hier geschetste achtergrond een tussenpositie in. Aan de ene kant zijn er duidelijke signalen waarmee hij zich plaatst in de traditie van de collectieve productie van kennis, zij het aanvullend, corrigerend of ordenend. Zo spreekt hij bijvoorbeeld van ‘het ontzaglijke rijke en veelvuldige materiaal dat wij trachten te begrijpen en ordenen’ (Buelens, 2009, p. 21). Ook corrigeert hij op overtuigende wijze bestaande literatuurwetenschappelijke interpretaties van schrijvers als Grunberg of Rilke en daarmee samenhangende blinde vlekken rond oorlogsliteratuur als ‘moralistisch’ en als uitdrukking van ‘wat gemakzuchtig pacifisme’ (Buelens, 2009, p. 8vv.). Maar aan de andere kant formuleert hij de resultaten van zijn casus – een gedicht van Jacobus van Looy uit 1917 – primair in termen van veelheid aan materiaal, van vernieuwing en van individueel begrip, in ieder geval niet in termen van hypothesen, verklarende modellen of een bijdrage aan specifieke vakkennis. Zijn betoog eindigt dan ook als volgt:

Het risico bestaat altijd dat je onder dat materiaal bedolven geraakt, maar toch ben ik geneigd te bepleiten ramen en deuren vooral open te zetten om veel soorten heel divers materiaal binnen te dragen en te vergelijken: literatuur in de eigen en andere talen, teksten en beelden, klanken en vormen. In de confrontatie van al dat materiaal met elkaar ontstaan nieuwe begrippen en zo, als het goed is, enige vorm van begrip. [...] Hiermee heb ik op niet eens subtiele wijze de overgang van het algemene naar het persoonlijke gemaakt en wil ik graag nog enkele mensen bedanken [...]. (Buelens, 2009, p. 21)

Ik meen dus in de hier onderzochte oraties twee soorten onderzoekspraktijken te kunnen ontdekken. De tussenpositie van Buelens maakt daarbij duidelijk dat het om graduele verschillen gaat, niet om een binaire oppositie. Inhoudelijk komen de twee polen van deze schaal in grote lijnen overeen met twee patronen van onderzoek die ik eerder aan de hand van de legitimaties van editiewetenschappelijk respectievelijk tekstgenetisch onderzoek sinds de tachtiger jaren heb gereconstrueerd (Grüttemeier, 2014). Het ene patroon werd daarbij gekenmerkt door concepten als intersubjectiviteit, controleerbaarheid, systematiek en representativiteit, het andere

door mogelijkheid, polyvalentie en maximale vrijheid voor de individuele wetenschapper (Grüttemeier, 2014, p. 160; Hug, Ochsner & Daniel, 2010, p. 94). Vergelijkbare patronen meen ik ook in de hier onderzochte oraties te kunnen waarnemen. De ene praktijk (Joosten, Sanders, en tot op zekere hoogte Buelens) zou je daarbij centripetaal kunnen noemen omdat zij in laatste instantie doelt op de samenhang van een gemeenschappelijk disciplinair project. Daarbij is de leidraad in de regel een op hypothesen gebaseerd voortbouwen óp en aanvullen ván verworven inzichten, respectievelijk het beter funderen van toekomstig onderzoek om op die manier bij te dragen tot met collega's gedeelde vakkennis. Ook de taalkundige oratie van Sjef Barbiers zou je, zo bekeken, middelpuntzoekend kunnen noemen.

De andere onderzoekspraktijk zoals die uit de oraties naar voren komt (De Feijter, Vaessens, Van Dijk, en in mindere mate ook Buelens) kan daarentegen als centrifugaal, als middelpuntvliedend worden gekarakteriseerd, omdat deze activiteiten vooral zijn gericht op variatie en verschil. Methodes en theorieën worden niet ingezet ter vorming van hypothesen en toetsbare modellen, zij worden niet ingezet ter aanvulling of correctie van 'specifieke vakkennis'. Zij worden gepresenteerd als individuele keuze en meestal gelegitimeerd met criteria als nieuw of innovatief: ze worden 'gecombineerd' omdat dat combineren niet eerder is gedaan, of omdat de methode niet eerder is toegepast op een bepaalde tekst (Vaessens, 2006, p. 21; Van Dijk, 2014, pp. 7, 9). Binnen dit patroon domineert dus de individuele literatuurwetenschappelijke positionering van de onderzoeker. De expliciet argumenterende uiteenzetting met problemen en relevante lacunes van bestaand onderzoek, alsmede de terugkoppeling van resultaten aan bestaand onderzoek, spelen in de centrifugale praktijk een veel geringere rol dan in het centripetale onderzoek.

Hoe verhoudt zich nu de Duitstalige letterkundige neerlandistiek tot een en ander?

3 De Duitstalige letterkundige neerlandistiek

In totaal heb ik vijf letterkundige oraties kunnen traceren van de op dit moment actieve lichte hoogleraren in de Duitstalige neerlandistiek:⁴

- Maria-Theresia Leuker (1999): 'Bürgerliche Häuslichkeit als literarisches Raumkonzept in niederländischer Erzählprosa des 19. und 20. Jahrhunderts'
- Ralf Grüttemeier (1999): 'Intentionalität als Kippfigur'

- Lut Missinne (2000): ‘Der intime Fremde. Literarische Vermittler zwischen den Niederlanden und Belgien’
- Jan Konst (2001): “Hy leut diet leut, ick en leut naet”. Niederländisch-Deutsche Literaturbeziehungen’
- Heinz Eickmans (2007): “um uns den vlämischen Geist näher zu bringen”. Über das Engagement deutscher Philologen, Verleger und Literaten für die Sprache und Literatur Flanderns im 20. Jahrhundert’

Om me tot het resultaat te beperken: bij alle inaugurele redes domineert de familiegelijkenis met het type onderzoek zoals dat uit de oraties van Barbiers respectievelijk Joosten en Sanders naar voren is gekomen. Zo richt Maria-Theresia Leuker haar focus op concepties van ruimte om zo de literaire representatie van huiselijkheid als een centraal aspect van burgerlijkheid te analyseren. Zij motiveert deze invalshoek ermee dat op die manier de literatuurwetenschap ‘wichtige Beiträge’ (Leuker, 1999/2000, p. 53) kan leveren aan de gefragmenteerde stand van zaken in het bestaande sociaalhistorische onderzoek naar burgerlijkheid van Habermas en anderen. Die bijdragen betreffen enerzijds het achterhalen van de vorming van ‘Konvention und Innovation in den literarischen Techniken der Repräsentation des Raumes’, anderzijds de reconstructie van de ‘bürgerliche Kultur in den Niederlanden im historischen Wandel’ (Leuker, 1999/2000, p. 67).

Vergelijkbare pogingen ter correctie, aanscherping of aanvulling van de disciplinaire stand van zaken treft men aan in de oratie van Grüttemeier (1999) met betrekking tot de systeemtheorie *sensu* Schmidt (onder gebruikmaking van de casus auteursintentie uit historisch perspectief) en in de oratie van Lut Missinne. Aan de hand van onderzoek naar culturele bemiddelaars tussen Vlaanderen en Nederland richt zij zich vooral op de ‘exemplarische’ casus Greshoff en demonstreert daarbij een model om betrouwbaardere interpretaties van positioneringen te kunnen geven:

Will man Greshoffs Einschätzung Flanderns und die Reaktionen Flanderns auf Greshoff richtig interpretieren, so muß man auf beiden Seiten den Kontext berücksichtigen, sowohl den literaturgeschichtlichen als auch den institutionellen und den gesellschaftlichen. (Missinne 1999/2000, p. 223)

Kortom, de hier onderzochte oraties lijken primair gericht op het leveren van een bijdrage aan de collectieve kennis van de discipline. De focus wordt daarbij steeds ook gelegd op de geschiedenis, met name in de oratie van Heinz Eickmans (2008) over het nog niet systematisch gereconstrueerde Vlaanderen-enthousiasme onder Duitse filologen, uitgevers en schrijvers.

Het streven om daardoor bij te dragen aan de fundering van de eigen discipline wordt het meest expliciet in de oratie van Jan Konst aan de orde gesteld. Zijn eigen onderzoeksprogramma plaatst hij in het verlengde van Herbert Van Uffelen, ‘dessen Habilitationsschrift ein aus der Forschung nicht mehr wegzudenkendes umfassendes Nachschlagewerk ist’ (Konst, 2001, p. 4). Konst beargumenteert in dat verband de disciplinaire noodzaak van het vervaardigen van een overzichtsstudie en van een bibliografie voor de tijd vóór 1830 – het beginpunt van studies van Van Uffelen in deze. Na de bespreking van twee exemplarische voorbeelden uit de Duitse receptie van Nederlandse literatuur concludeert Konst:

daß eine Übersichtsstudie, die ein vergleichbar vollständiges Bild der deutschen Rezeption böte, wie van Uffelen sie für das neunzehnte und zwanzigste Jahrhundert vorlegt, von großem Belang für die historische niederländische Literaturwissenschaft wäre. (Konst, 2001, p. 13)

De bibliografieën die in het kader van het uit deze oratie voortvloeiende DFG-project Rita Schlusemann en Johanna Bundschuh-van Duikeren hebben voorgelegd, hebben uit deze conjunctief een indicatief gemaakt. Mede daarom lijkt ook voor de Duitstalige letterkundige neerlandistiek te gelden wat Sjef Barbiers voor de Nederlandse taalkunde stelt: de fundering van het onderzoeksgebied door systematische beschrijvingen, verbonden met de digitale ontsluiting van bronnen door de DBNL, *delpher* en LiteRom, is uitzonderlijk.

Neemt men daar nog het in alle oraties expliciet aan te treffen contrastieve element en de hierboven geschetste centripetale praktijk van kennisproductie als collectieve onderneming bij, dan lijkt het erop dat de Duitstalige letterkundige neerlandistiek dicht in de buurt van de situatie komt die Barbiers schetst met betrekking tot de Nederlandse taalkunde.

4 Conclusie

Wanneer men de argumenten ten grondslag legt die Barbiers geeft voor de zonnige toekomst van de Nederlandse taalkunde, dan lijken die niet op te gaan voor veel van de hier onderzochte Nederlandse oraties op het terrein van de Nederlandse letterkunde. Een groot deel daarvan moest immers worden gekarakteriseerd als primair gericht op individuele literatuurwetenschappelijke positioneringen. Veel pleit ervoor dat met de hierboven gereconstrueerde centrifugale onderzoekspraktijk in de Nederlandse

letterkunde ook een mogelijke reden voor de van veel kanten bezworen crisis van de Nederlandse literatuurwetenschap boven water is gehaald (*TNTL*, 2018). De oorzaak daarvan zou wel eens voor een groot deel kunnen liggen in de dominantie van op nieuwheid en individuele positioneringen gericht onderzoek, ten koste van letterkundig onderzoek dat gestuurd is door hypothesen en op disciplinaire kennisproductie is gericht, op ‘specifieke vak-kennis’, in expliciet debat met de relevante stand van zaken in de discipline. Wanneer dat klopt, dan zou dus toekomstig letterkundig neerlandistisch onderzoek in grotere mate centripetaal in de hierboven geschetste zin moeten zijn, of de toekomst van de Nederlandse letterkunde zou wel eens een stuk minder zonnig kunnen worden dan die van haar taalkundige collega’s. Deze waarschuwing lijkt mij voor de Duitstalige letterkundige neerlandistiek niet voor de hand te liggen. Afgaande op de onderzochte oraties, zitten deze allemaal qua type onderzoek dicht bij dat wat Barbiers over de Nederlandse taalkunde zegt. Dat een onderzoek naar oraties van taalkundigen in de neerlandistiek in Nederland en Duitsland een dominantie van centripetale onderzoekspraktijken aan het licht zou brengen, ligt in de lijn der verwachting.

De hier gepresenteerde bevindingen zijn uiteraard tentatief van aard, zoals in de inleiding al werd aangegeven: zij zijn tot stand gekomen op basis van een bijzonder klein corpus van één specifieke tekstsoort, de oratie. Een toetsing van de hier geschetste praktijken van kennisproductie aan de hand van een breder en meer representatief corpus lijkt mij daarom wenselijk – bijvoorbeeld aan de hand van alle oraties in de neerlandistiek vanaf 1797, of aan de hand van alle proefschriften op het terrein van de neerlandistiek, in internationale vergelijking. Het debat over de toekomst van iedere wetenschappelijke discipline kan immers alleen zinvol worden gevoerd wanneer er helderheid is over hoe kennis in het verleden werd geproduceerd, aan de hand van welke criteria kwaliteit binnen de discipline werd bepaald, en hoe zich een en ander verhoudt tot patronen in hedendaags onderzoek.

Noten

- 1 De kiem van dit onderzoek was een lezing op de docentenbijeenkomst van de Duitstalige neerlandistiek in Wenen op 5 oktober 2018. Ik dank de redactie van *Internationale Neerlandistiek* en twee externe reviewers voor hun constructief commentaar op een eerdere versie van dit artikel, alsmede mijn student-assistente Lina Blank voor ondersteuning bij het totstandkomen ervan.

- 2 <https://www.rug.nl/about-us/news-and-events/bezoekersinformatie-oraties>; <http://www.uva.nl/onderzoek/onderzoek-aan-de-uva/hoogleraren/oratiegallery.html?1550506669080>; geraadpleegd op 18-02-2019.
- 3 'Ook omdat oraties vaak door de voordragende worden gebruikt om de contemporaine positionering van het vak met zijn programmatische, vak-politieke en af en toe ook algemeen-politieke implicaties ter sprake te brengen, zijn zij belangrijke bronnen voor universiteits-, vak- en wetenschapshistorisch onderzoek'
- 4 Daarmee ben ik zelf object en subject van onderzoek. Voor een interessante reflectie over de grenzen en mogelijkheden van dergelijke constellaties zie Bourdieu *Leçon sur la leçon*, zijn oratie over oraties. Volgens Bourdieu kan in een dergelijke constellatie uiteraard van objectiviteit geen sprake zijn. Waar het Bourdieu met zijn oratie – en met het nodige pathos – om gaat is het *streven* ernaar 'die Wahrheit über jene Kämpfe und Auseinandersetzungen zu explizieren, in denen es – unter anderem – um die Wahrheit geht' (1985, p. 54), om zo bij te dragen tot de 'Erkenntnis des Erkenntnissubjekts' en door te dringen tot de 'ungedachten Denkkategorien [...] die das Denkbare wie das Gedachte vorab bestimmen und begrenzen' (1985, p. 51), allemaal op basis van de overtuiging van de noodzaak van historisch onderzoek die ook ik deel: 'Nur Geschichte vermag uns von Geschichte zu befreien' (Bourdieu, 1985, p. 50).

Bibliografie

- Assinger, Thomas, Elisabeth Grabenweger & Annegret Pelz (2019). *Die Antrittsvorlesung. Wiener Universitätsreden der Philosophischen Fakultät*. Göttingen: V&R unipress.
- Barbiers, Sjf (2017). *De zonnige toekomst van de Nederlandse taalkunde*. Leiden: Universiteit Leiden. [Oratie uitgesproken op 8 december 2017]
- Bourdieu, Pierre (1985). *Sozialer Raum und 'Klassen'. Leçon sur la leçon. Zwei Vorlesungen* (Bernd Schwibs, vert.). Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Buelens, Geert (2009). *In de wereld*. Utrecht: Universiteit Utrecht. [Oratie uitgesproken op 23 januari 2009]
- Dehrmann, Mark-Georg (2013). Prüfung, Forschung, Gruß. Antrittsprogramme und Antrittsvorlesungen als akademische Praktiken im 19. Jahrhundert. *Zeitschrift für Germanistik*, 23 (2), 226-241.
- Dijk, Y. van (2014). *Fanfare uit de toekomst. Tussen techniek, media en literatuur*. Leiden: Universiteit Leiden. [Oratie uitgesproken op 10 oktober 2014]
- Eickmans, Heinz (2008). "um uns den vlämischen Geist näher zu bringen". Über das Engagement deutscher Philologen, Verleger und Literaten für die Sprache und Literatur Flanderns im 20. Jahrhundert. In Heinz Eickmans & Jörg Engelbrecht (Red.), *Blick gen Westen. Deutsche Sichtweisen auf die Niederlande und Flandern. Dieter Geuenich zum 65. Geburtstag* (pp. 25-68). Münster: Agenda. [Oratie uitgesproken op 20 juni 2007]
- Feijter, Anja de (1996). *Het boek slaat haar ogen op. Overwegingen bij esthetische autonomie*. Nijmegen: Katholieke Universiteit Nijmegen. [Oratie uitgesproken op 22 november 1996]
- Grüttemeier, Ralf (1999). *Intentionalität als Kippfigur*. Oldenburg, BIS. [Oratie uitgesproken op 25 juni 1999]
- Grüttemeier, Ralf (2014). Terug naar de tekst – maar waarom zouden we? Over praktijken van kennisproductie in de Nederlandse literatuurwetenschap. *Nederlandse Letterkunde*, 19, 149-167.

- Hug, Sven E., Michael Ochsner & Hans-Dieter Daniel (2010). Entwicklung von Qualitätskriterien für die Forschung in den Geisteswissenschaften – Eine Explorationsstudie in den Literaturwissenschaften und der Kunstgeschichte. *Qualität in der Wissenschaft*, 5 (4), 91-97.
- Joosten, Jos (2007). *Niet wat de criticus moet, maar wat hij doet. De relatie tussen neerlandistiek en literatuurkritiek*. Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen. [Oratie uitgesproken op 9 februari 2007]
- Kalmthout, Ton van & Huib Zuidervaart (red.) (2015). *The Practice of Philology in Nineteenth-Century Netherlands*. Amsterdam: AUP.
- Konst, Jan (2001). *“Hy leut diet leut, ick en leut naet”. Niederländisch-Deutsche Literaturbeziehungen*. Berlin: eigen beheer. [Oratie uitgesproken op 8 mei 2001]
- Leuker, Maria-Theresia (1999/2000). Bürgerliche Häuslichkeit als literarisches Raumkonzept in niederländischer Erzählprosa des 19. und 20. Jahrhunderts. In *Jahrbuch des Zentrum für Niederlande-Studien*, Band 10/11 (pp. 51-67). Regensburg: Aschendorff Buchverlag. [Oratie uitgesproken op 17 juni 1999]
- Leeuwen, Thed van (2013). Bibliometric research evaluations, Web of Science and the Social Sciences and Humanities: a problematic relationship? *Bibliometrie – Praxis und Forschung*, 2 (8), 1-18.
- Missinne, Lut (2000). Der intime Fremde. Literarische Vermittler zwischen den Niederlanden und Belgien. In *Jahrbuch des Zentrum für Niederlande-Studien*, Band 10/11 (pp. 213-231). Regensburg: Aschendorff Buchverlag. [Oratie uitgesproken op 19 december 2000]
- Sanders, Mathijs (2018). *Het land dat ons wacht. Nederlandse literatuur in Europees perspectief*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen. [Oratie uitgesproken op 30 januari 2018]
- Vaessens, Thomas (2006). *Het boek was beter. Literatuur tussen autonomie en massificatie*. Amsterdam: Vossiuspers. [Oratie uitgesproken op 6 april 2006]
- Waquet, Françoise (2010). *Respublica academica. Rituels universitaires et genres du savoir (XVIIe-XXIe siècle)*. Paris: PUPS.

Over de auteur

Ralf Grüttemeier is sinds 1997 hoogleraar Nederlandse letterkunde aan de Carl von Ossietzky Universität Oldenburg. Samen met Maria-Theresia Leuker bezorgde hij een Duitstalige geschiedenis van de Nederlandstalige literatuur (*Niederländische Literaturgeschichte*, Stuttgart: Metzler 2006). Onlangs verscheen onder zijn redactie *Literary trials. Exceptio artis and theories of literature in court* (New York: Bloomsbury 2016). Hij was fellow op het NIAS 2008/9 en redactielid van het tijdschrift *Internationale Neerlandistiek* 2003-2012, waarvan 2010-2012 als hoofdredacteur. Sinds 2013 is hij lid van de kernredactie van *Spiegel der Letteren*.
E-mail: ralf.gruettemeier@uni-oldenburg.de